Lóránt Károly

Mi volt az alternatíva?

A privatizációhoz vezető közgazdasági gondolkodás és annak hatása a tényleges eredményekre

E tanulmány azt követi végig, hogy hogyan alakult ki az a koncepció, amely meghatározta a rendszerváltás gazdaságpolitikáját. Elsősorban olyan kérdésekre összpontosítunk, amelyek kevésbé ismertek, illetve amelyek interpretálása a szakirodalomban általában másképp történt. Nagyobb teret adunk a Politikai Egyeztető Tárgyalások (vagy másképp Háromoldalú Kerekasztal) gazdasági tárgyalásainak, ezen belül is az ott részt vevő harmadik oldal véleményének, amelynek álláspontja, az oldal politikai heterogenitása ellenére igen közel állt az első kormányt adó MDF eredeti elgondolásaihoz. Mivel meglátásunk szerint a rendszerváltás gazdaságpolitikáját meghatározó gondolkodás gyökerei az 1968-as gazdasági mechanizmus reformig nyúlnak vissza, ezért – egy rövid bevezető után – innen indítjuk a koncepciók alakulásának tárgyalását.

A szerző közgazdász, a RETÖRKI külsős munkatársa. A rendszerváltás idején a NEKA gazdasági munkabizottságának harmadik oldal által delegált tagja.

Bevezető

Köztudott, hogy a magyarországi privatizáció különböző fázisokban ment végbe. A mélyülő gazdasági válság hatására az állami tulajdon lebontása már az első szabadon választott kormány megalakulása előtt megkezdődött. A magánosítás beindulását három fontos törvény tette lehetővé: a gazdasági társaságokról (1988. VI. tv.), a külföldiek magyarországi befektetéseiről (1988. XXIV. tv.), valamint a gazdálkodó szervezetek átalakításáról szóló (1989. XIII. tv.) törvény. Ezek nyitottak utat az úgynevezett spontán privatizációnak.

Az 1990-es választások után hivatalba lépett Antall-kormány fontosnak tartotta a hazai középosztály megerősítését, és a megindult privatizációt is – részben – ennek szolgálatába kívánta állítani. A privatizáció célját a fejlett piacgazdaságokban kialakult tulajdonosi, vállalkozási és szervezeti formák és arányok kiépítésében határozták meg, mindezt 3-5 év alatt kívánták végrehajtani. A privatizáció irányított keretekbe terelése érdekében az 1990. évi VII. törvénnyel létrehozták az Állami Vagyonügynökséget (ÁVÜ), amelyet megbíztak a hozzá tartozó vagyon kezelésével és hasznosításával. Az 1990. évi VIII. törvény az állami vállalatokra bízott vagyon védelméről gondoskodott. Végül az 1990. évi LXXIV. törvény a kiskereskedelmi, a vendéglátóipari, a fogyasztási szolgáltató tevékenységet végző állami vállalatok vagyonának privatizálásáról rendelkezett.

Ezek után több privatizációs program következett. Elsőként az úgynevezett *előprivatizáció,* amelynek során mintegy 10 000 bolt, vendéglátóhely került licitálási rend-

www.retorki.hu

szer keretében általában a korábbi üzletvezetők kezébe. Emellett az *önprivatizációs program* keretében mintegy 700 vállalat átalakítását és privatizációját az ÁVÜ által megbízott tanácsadó cégek végezték. Ezt követte több ütemben a nagyvállalatok privatizációja, amelynek során az Antall-kormány kijelölte a tartósan állami tulajdonban maradó vállalatok körét.

A gazdasági reformkoncepció kialakulása

Az 1968-as gazdaságirányítási reform szellemi előkészítése

1963-ban Nyers Rezső, az MSZMP Központi Bizottságának gazdaságpolitikai kérdésekért felelős titkára egy 12 főből álló közgazdasági tanácsadó testületet hozott létre azzal a céllal, hogy egy új gazdaságirányítási mechanizmus kialakítása érdekében „intézményesen újszerű kapcsolatot teremtsen az elméleti és gyakorlati közgazdászok, valamint a gazdaság párt- és kormányzati irányítása között".[1] A munka során különböző koncepciók merültek fel, amelyeket Vigvári András tanulmányában[2] részletesen elemez. A tanulmány szerint a munka szakértői tanulmányok készítésével kezdődött. Egyes felkért szakértők – Bognár József, Erdei Ferenc, Hont János, Kopátsy Sándor, Péter György, Turánszky Miklós, Vajda Imre és Wilcsek Jenő – a gazdaságirányítás átalakításával kapcsolatos elképzeléseikről egy-egy tanulmányt állítottak össze, amelyek alapján a Nyers Rezső elnökletével működő Államgazdasági Bizottság (ÁGB) 1964. július 21-i ülésén határozatot hozott a működő irányítási rendszer felülvizsgálatáról és egy új, átfogó, a gazdasági mechanizmust korszerűsítő javaslat kidolgozásáról.

A bizottsági munka során eltérő álláspontok alakultak ki, amelyek végül egy „A" és egy „B" variánsban öltöttek testet. A Nagy Tamás nevével fémjelzett „A" variáns gyökeres fordulatot kívánt elérni, hangsúlyozva, hogy az utasításokat a gazdaságirányítás rendszeréből ki kell iktatni, és a vállalatok működését döntően a vállalati önállóságára kell építeni (ez egyenértékű volt azzal, hogy a vállalatok működését végső soron a piaci hatások irányítsák). A „B" variáns is, amely Morva Tamáshoz kötődik, abból a feltevésből indult ki, hogy ahol ez lehetséges, közvetett eszközökkel, az áruviszonyok felhasználásán keresztül kell érvényesíteni a központi akaratot. Felfogása szerint azonban az adott viszonyok között lényegesen szűkebb volt az a kör, ahol a központi irányítástól el lehetett térni, a versenyhelyzet hiánya miatt a központi irányítás szükségképpen indokolt az infrastrukturális ellátásban és az egy-egy ágazatot majdnem teljes mértékben átfogó nagyvállalatok esetében. Az 1968-as mechanizmusreform végül is az „A" variáns feltételezéseit figyelembe véve indult meg.

A mechanizmusreform értékelése

Utólagos értékelés szerint a gazdasági mechanizmus reformja kétségtelenül rugalmasabbá tette a gazdaságot, az áruellátás javult, a gazdasági növekedés felgyorsult. A reform ugyanakkor nagymértékű jövedelemdifferenciálódást indított el, ami jelentős társadalmi feszültségekhez vezetett. A mezőgazdaság és az ipar eltérő bérszabályozása következtében például ugyanazzal a munkával a tsz-melléküzemágban dolgozva akár két-háromszor is annyit lehetett keresni, mint egy nagyüzemben.

Az 1968-as gazdasági reform által gerjesztett társadalmi feszültségekre a választ az MSZMP KB 1972. november 14–15-én tartott ülésének határozatai adták meg. A döntéseket összefoglaló határozat az új gazdasági mechanizmus bevezetésének első tapasztalatait értékelte. A közgazdászok egy része, amely később „reformközgazdásznak" nevezte magát, majd a nyolcvanas években a radikális reformok híve és a rendszerváltáskor az SZDSZ szakértője lett, az 1972-es KB-határozattól számítja a reformfolyamat megtorpanását.

[1] Berend T. Iván: *Gazdasági útkeresés 1956–1965*. Budapest, Magvető, 1983, 452–453.

[2] Vigvári András: Az 1968-as mechanizmusreform előkészítésekor felmerült két koncepcióról. A mechanizmusreform előkészítése. *Fordulat* (MKKE Társadalomelméleti Kollégium) 5 (1989), 1–27.

archivum.retorki.hu/folyoirat

Valójában csak az történt, ami várható is volt, és amire a Morva Tamás által fémjelezett „B" variáns rá is mutatott: a piacgazdasági eszközöket nem lehet azokon a területeken alkalmazni, ahol az adottságok miatt a verseny eleve lehetetlen, mint a természetes monopóliumok (például energiaellátás), vagy az egy-egy ágazatot majdnem teljesen lefedő nagyvállalatok esetében. Nyilvánvaló volt, hogy a politikának előbb-utóbb reagálnia kellett a kialakuló társadalmi feszültségekre.

Az 1977-es struktúrapolitikai határozat

Az új gazdasági mechanizmus bevezetésével párhuzamosan nagy jelentőségű, a gazdasági struktúrát erőteljesen befolyásoló és a hetvenes évtized első felét is nagyrészt meghatározó struktúrapolitikai döntések születtek. Lehet, hogy ezek létrejöttét az új gazdasági mechanizmus bevezetésével járó politikai feszültségek mérséklésének szándéka is motiválta, hiszen ezek a szerkezeti fejlesztések a nagyvállalati kör vezetőinek igényeit szolgálták, míg a mechanizmusreform az elméleti közgazdászok „ügye" volt. Bár csak egy párt volt, jelentős felfogásbeli és érdekkülönbségek voltak a többé-kevésbé munkás-paraszti hátterű, műszaki végzettségű vállalatvezetők és a közgazdász végzettségű és kispolgári-értelmiségi hátterű reformerek között. A gazdasági mechanizmus reformja nemcsak arról szólt, hogy hogyan, hanem arról is, hogy ki irányítsa az országot.

A hatvanas évek végének, hetvenes évek elejének nagy szerkezetátalakítási programjait az MSZMP KB 1977-es, úgynevezett struktúrapolitikai határozata zárta le, amelynek fő célja az ekkor a kőolajár-robbanás nyomán kialakult nagymértékű külkereskedelmi hiány mérséklése volt, amelyet az ipar versenyképességének növelésével kívántak elérni. Bár a határozat megvalósítása nagy lendülettel indult, másfél év alatt gyakorlatilag lekerült a napirendről. A háttérben gazdaságirányítási viták húzódtak meg arról, hogy mennyire lehet a termékstruktúrát központi eszközökkel átalakítani, illetve mennyire kell azokat a piacra, illetve a vállalatok autonóm döntésére bízni.

A szabályozómódosítások kora (a nyolcvanas évek gazdaságpolitikája)

Az 1977-es struktúrapolitikai határozat elvetésével lényegében lezárult egy korszak, amelyben az állam aktív struktúrapolitikai szerepet játszott. Az ezt követő időszakban, a nyolcvanas évtizedben és a rendszerváltás során is, a strukturális problémák ugyan nyilvánvalók voltak (például a szovjet relációra kifejlesztett gépipar kapacitásfeleslegei, amelyek a „tőkés államok" relációjában értékesíthetetlenek voltak), de az eluralkodott felfogás szerint a változásoknak „piaci hatásokra" kellett volna végbemenniük, tehát az állam ebbe a folyamatba nem avatkozhatott be.

A radikális közgazdászok befolyására az MSZMP KB 1984 áprilisában lényegében el is fogadta a gazdasági mechanizmus radikális továbbfejlesztésének koncepcióját. Állást foglalt a bérek, az árak liberalizálása, a kétszintű bankrendszer kialakítása, a kötvénypiac továbbfejlesztése és a vállalatok feletti tulajdonosi jogok gyakorlásának megreformálása, a vegyes (állami, szövetkezeti, magán) tulajdonú piacgazdaság megteremtése, végül egy új adórendszer bevezetése mellett, amely magában foglalta a nyugat-európai típusú hozzáadott érték adót (ÁFÁ-t), a személyi jövedelemadót és a bérek ehhez tartozó bruttósítását.

Kádár Jánosnak, a párt első titkárának azonban egyáltalán nem tetszettek a radikális reformjavaslatok, ami az említett KB ülésen való felszólalásából is kitűnt.[3] Mindenekelőtt azt hangsúlyozta, hogy bár fontosak a gazdaságirányítás kérdései, elsősorban konkrét gazdaságpolitikai feladatokat kell megoldani. Hangot adott annak a véleményének, hogy bár „agyon dicsértük" magukat az új gazdasági mechanizmussal, másokkal összehasonlítva az nem hozott eredményeket. Kádár elsősorban a reform negatív társadalmi hatásait kérte számon. A kor egyik nagy vitájában is állást foglalt, miszerint – ahogy a

[3] Kádár János felszólalása a Központi Bizottság 1984. április 17-i ülésén. *Beszélő*, 1987/3.

www.retorki.hu

reformerek állították – azért nincsenek a reformoknak megfelelő eredményei, mert azok megtörtek a hetvenes évek elején (elsősorban az 1972-es MSZMP KB határozattal), vagy – ezt az álláspontot képviselte Kádár – olyan rendszert vezettek be az 1968-as reform során, amelyre sem a vállalatok, sem a gazdaságirányítás nem volt felkészülve. A radikális reformokat sürgető közgazdászok egyik fontos követelése volt az állam (és a párt) gazdaságirányítási szerepének csökkentése. Ezzel kapcsolatban a párt első titkára leszögezte: nem tudja elfogadni, hogy „a magyar társadalom vezető ereje" (ahogy az alkotmány az MSZMP-t definiálta) visszavonuljon „a gazdasági ügyek intézésétől". Végül erősen kritizálta a nagyvállalatokat támadó közgazdászokat, külön kiemelve Hegedűs András korábbi miniszterelnök *Közgazdasági Szemle*ben megjelent cikkét.[4]

A Hegedűs-féle tanulmány tulajdonképpen a reformközgazdászok általános véleményét fejezte ki, és maga is érdekes kordokumentum, mert betekintést nyújt nemcsak a hetvenes évek közgazdasági vitáiba, de a vitákban résztvevők szembenálló táborokká szerveződésébe is. Hegedűs az ország hetvenes évekbeli eladósodását is a nagyvállalati vezetők tevékenységének tudta be, de kritizálta az ágazati minisztériumok munkáját is.

E sorok írója szerint a gazdasági reformmal kapcsolatban az alapvető probléma az volt, hogy ideális piacgazdaságot feltételező javaslatai nem feleltek meg az ország adottságainak, sőt valószínűleg még egy valóságos piacgazdaságban sem működtek volna. Az ötvenes-hatvanas években még a „kapitalista" országokban is erősen szabályozták a vállalati szférát, a nemzetgazdaságilag fontos ágazatokat állami tulajdonú nagyvállalatok uralták, piaci hatásokról legfeljebb a kisvállalati szférában lehetett beszélni. A gazdasági mellett jelentkeztek a politikai megosztottságból eredő problémák is. Az MSZMP valójában nem volt egységes párt, hanem különböző, általában ágazati, vagy területi alapon szerveződő érdekcsoportokra bomlott. Ezek az érdekcsoportok részben az erőforrásokért, részben a politikai befolyásért küzdöttek egymással. A nagyvállalati lobbi a nagyvállalatok beruházásaiért, az agrárlobbi a mezőgazdaság fejlesztéséért, a megyei pártitkár pedig a saját vidéke fejlesztéséért lobbizott.

Emellett társadalmi különbségek is jelentkeztek az egyes csoportok között. Míg az ipari és mezőgazdasági vezetők, sőt a megyei párttitkárok, és általában a pártapparátus is a munkásságból vagy a parasztságból származott, és – legalábbis az ipari és mezőgazdasági vezetők tekintetében – a hetvenes években már reálértelmiségiekből (diplomásokból) állt, addig a reformközgazdászok általában kispolgári rétegekből származó, társadalomtudományi diplomával rendelkező és általában kutatóintézetekben, nem a termelő szférában tevékenykedő szakértőkből álltak. Ez utóbbiakat részben lakóhelyük, részben munkahelyük alapján „belvárosi" értelmiségieknek nevezték, a radikális szárnyukat pedig a pénzügyi szférához való kapcsolódásuk (például a Pénzügykutató Intézethez kötődésük) alapján „pénzügyi lobbinak".

A radikális reformok indulása

A Fordulat és reform *pamflet koncepciója*

A radikális reformköveteléseket 1987-ben egy *Fordulat és reform* elnevezésű tanulmányban – mondhatnánk inkább, kiáltványban – deklarálták,[5] amely dokumentum már a politikai reformok, burkoltan a többpártrendszer kialakításának szükségességét is felvetette. A *Fordulat és reform* formailag a Hazafias Népfront számára készült, és elkészítésében számos szakértő vett részt, a munka szellemiségét azonban a Pénzügykutató, a PM és az MTA

[4] Hegedűs András: A nagyvállalatok és a szocializmus. Gondolatok Szalai Erzsébet könyvének olvasása közben. *Közgazdasági Szemle*, 1984/1, 63–70.

[5] A szöveg megjelenésének eredeti helye: *Fordulat és reform*. Szerk. Antal László, Bokros Lajos, Csillag István, Lengyel László, Matolcsy György. *Medvetánc* (Az ELTE és az MKKE társadalomelméleti folyóirata), 1987/2, 5–129.; Rövidített, részben átdolgozott formában: *Közgazdasági Szemle*, 1987/6, 642–663.

archivum.retorki.hu/folyoirat

A *Medvetánc* 1987. évi 2. számának melléklete, melyben a *Fordulat és reform* című tanulmány megjelent.

Közgazdaságtudományi Intézetének közgazdászai határozták meg, akik közül ki lehet emelni Antal László, Bauer Tamás, Bokros Lajos, Lengyel László, Surányi György és Tardos Márton mint a radikális gazdasági reformok szellemiségének képviselőit.

A csoport abból indult ki, hogy a magyar gazdaság igen súlyos helyzetben van, és a helyzetben az egyetlen perspektívát nyújtó megoldás egy radikális fordulat a gazdaságpolitikában, valamint a gazdaságirányítás rendszerében egyaránt. A gazdaságpolitikában elsőbbséget kell adni a jövedelemtermelő-képesség növelésének és a világgazdasághoz való alkalmazkodást elősegítő strukturális változások kikényszerítésének. A kibontakozási folyamat megindításához elégtelenek a korlátozott, részleges reformok: megérett az idő egy átfogó, radikális, demokratizáló és decentralizáló piaci reformra.

A gazdasági reformprogram már kulcsterületként nevezte meg a tulajdon, illetve a tulajdonlás rendszerének az átalakítását. „A gazdaság működtetésének eddigi modelljeiben nem sikerült megtalálni a hosszú távú vagyonérdekeltség tulajdonosi-szervezeti formáit. […] Bár a tulajdon kérdésének rendezése egy hosszabb távú reformfolyamat része, az állami tulajdon és a magánvállalkozás már ma is működő kettősségére rövid távon is rá lehet építeni a hosszú távú érdekeltséget erősebben hangsúlyozó struktúrát. Ebben a társadalmi tulajdonnak a mainál szélesebb palettájú köre alakul ki, szűkül az államigazgatási tulajdon köre, erősödik a szövetkezeti tulajdon valóságos csoporttulajdon-jellege, és lehetségessé válik a tulajdonformák közötti átmenet, a szerves fejlődés” – fogalmazott a tanulmány.[6]

Szakmai és politikai válaszok a Fordulat és reform*ra*

Publikálás után a dokumentumhoz számosan szóltak hozzá, ezek közül kiemelendő az MSZMP KB mellett működő Közgazdasági Munkaközösség állásfoglalása (a Munkaközösség tagjai: Berend T. Iván, Bognár József, Buza Márton, Csikós-Nagy Béla, Erdei István, Hetényi István, Huszár István, Nyers Rezső).[7] A szervezet elvi egyetértését fejezte ki, annak tagjai is szükségesnek tartották a reformfolyamat felgyorsítását. Az volt a véleményük ugyanakkor, hogy a tanulmány túlzottan egyszerűsít, amikor egyoldalúan előtérbe helyezi a szigorú monetáris gazdaságpolitikát. A népgazdasági tervezés sem degradálódhat „elsősorban egy makroszintű pénzügyi program” kialakításának eszközévé, az adóreformtól pedig önmagában nem várható a struktúraváltozás. A Munkaközösség szerint a tulajdonlás reformjával és a vállalati szervezettel foglalkozó résznél túlzottan összefonódva, elméletileg vitathatóan keveredve jelennek meg a tulajdonviszonyok és az állami, illetve a vállalati operatív irányítás kérdései; a tulajdon általános formájaként javasolt részvénytársaság csak korlátozottan jöhet

[6] *Fordulat és reform*. *Közgazdasági Szemle*, 1987/6, 656.

[7] Az MSZMP KB mellett működő Közgazdasági Munkaközösség állásfoglalása. *Közgazdasági Szemle*, 1987/6, 664–670.

www.retorki.hu

létre; valamint a valódi részvénytársasági forma és a jelenlegi vállalati tanács által gyakorolt tulajdonlás összeegyeztethetetlen.

Buza Márton, a Szakszervezetek Elméleti Kutatóintézete igazgatójának véleménye[8] szerint az anyagot a társadalom jövőjéért érzett aggodalom és felelősségtudat hatja át, illetve elismerés jár a szerzőknek és a „megrendelő" Hazafias Népfrontnak azért az elszánt törekvésért, hogy keresik a mind súlyosabb gazdasági válságból való kilábalás lehetőségét. A felfokozott várakozást keltő bevezetés után ugyanakkor a terápia körvonalazására vállalkozó fejezet (*Átfogó gazdasági reform*) vegyes benyomásokat keltett benne, mind szűkebb szakmai szempontból, mind a társadalmi, politikai, ideológiai összefüggések miatt, továbbá bizonyos csúsztatások következtében. Buza Mártont a reformkoncepció mögött érzékelhető ideológia az Adam Smith-i tanításokban gyökerező neokonzervativizmusra emlékeztette. Kételyt elsősorban az ébresztett benne, hogy a piac a megváltó szerepébe kerül, azt univerzális gyógyszerként ajánlják a szerzők. Pedig ők is tudják (utaltak is rá): minden gyógyszernek vannak nemkívánatos mellékhatásai.

Hoch Róbert, az MTA Közgazdaságtudományi Intézete igazgatóhelyettese teljesen egyetértett a dokumentum fő helyzetértékelésével – amely szerint az eddig folytatott gazdaságpolitika gazdasági és politikai válsághoz vezet –, ezen túlmenően azonban alapvető kifogásokat fogalmazott meg. Hoch kifejtette, hogy a dokumentum egy meghatározott gazdaságpolitikai koncepciót fejt ki, amelynek lényege: további, de sokkal szigorúbb általános restrikció alkalmazása, különösen a fogyasztás radikális csökkentésével, erősen felgyorsított inflációval. Az értékelő szerint nem világos, hogy a dokumentumnak mi az álláspontja az állami tulajdonnal és az önigazgatással kapcsolatban: „Szerepel-e egyáltalán az állam a tulajdonosok között? A szerzők »csúsztatással« élnek: szinonimaként kezelik az állami tulajdont és az államigazgatási tulajdont. A reformnak valóban vissza kell szorítania az utóbbit. De milyen formában hozható létre a tulajdon gyarapításában érdekelt és demokratikusan ellenőrzött államnak a tulajdon működtetésében való részvétele? Felmerül-e a korporatív tulajdon gondolata?"[9]

Tarafás Imre kandidátus, az Országos Tervhivatal Gazdaságirányítási és Pénzügyi Főcsoportjának vezetője főleg a *Fordulat és reform* monetáris politikájára irányította kritikáját. Mint kifejtette, nem tud olyan országról, ahol a gazdaságpolitika kimerülne a gazdaság pénzszükséglete (pénzkereslete) és az ennek kibocsátását szolgáló monetáris szabályozók mértékeinek meghatározásában. Legtöbb országban van szociálpolitika, agrárpolitika, regionális politika, külgazdasági (kereskedelem-) politika stb., nem beszélve arról a számtalan, ágazati vagy más részérdekről, amely elég erős ahhoz, hogy politikai, ezért gazdaságpolitikai tényezőkként is artikulálódjon.[10]

A radikális reformkoncepciók behatolása a gazdaságpolitikába

Mint a fenti kritikákból látható, a radikális reformok problémái a szakmai közvélemény előtt az első pillanatban felismerhetők voltak, a *Fordulat és reform* megjelenése idején már ismeretesek lévén a neoliberális gazdaságpolitika alkalmazásának dél-amerikai tapasztalatai.

A kritikák ellenére e paradigma hamarosan a gazdaságpolitika főiránya lett. Elfogadásáról – hivatalosan – az MSZMP Központi Bizottsága 1988. július 13–14-ei ülésén döntöttek, ahol Németh Miklós, az MSZMP KB gazdaságpolitikai ügyekkel foglalkozó titkára, a Politikai Bizottság tagja volt az előterjesztő.

[8] Buza Márton hozzászólása. *Közgazdasági Szemle*, 1987/6, 678–684.

[9] Hoch Róbert hozzászólása. *Közgazdasági Szemle*, 1987/6, [689–696] 695.

[10] Tarafás Imre hozzászólása. *Közgazdasági Szemle*, 1987/6, 702–708.

archivum.retorki.hu/folyoirat

A KB-ülés előterjesztésében két variáns szerepelt, amelyek közül az „A" tartalmazta a liberális koncepciót. Ennek része volt az import liberalizálása, a forint leértékelése, az ár- és bérrendszer átalakítása, a teljes foglalkoztatottságra való törekvés feladása, a gazdasági kötöttségek oldása (dereguláció), a szabad árak körének növelése, a gazdasági centralizáció csökkentése, a támogatások folyamatos megszüntetése és az ún. szigorú monetáris politika, vagyis a pénzkínálat szűkítése. (Az import teljes liberalizálását négy év alatt kívánták végrehajtani, amit végül az MDF-kormány három évre csökkentett.)

Az előterjesztő Németh Miklós nem kötelezte el magát, de jelezte, hogy a Politikai Bizottság az „A" változat mellett foglalt állást. Ezzel persze a kérdés tulajdonképpen eldőlt, és ezt tudván, a felszólalók döntő többsége az „A" változatot támogatta. A Központi Bizottság mintegy száztagú testületében hárman szavaztak a neoliberális gazdaságpolitikai javaslatok ellen: Bartha Ferenc, a Magyar Nemzeti Bank elnöke, Berecz Frigyes ipari miniszter és Nagy Sándor, a SZOT titkára. A kérdés azonban a Politikai Bizottságban már eldőlt, a Központi Bizottság jóváhagyására csak a felelősség szétterítése érdekében volt szükség.

1989 végére kialakult az a gazdasági program, amely végül is meghatározta a következő évek, tehát a rendszerváltás gazdaságpolitikáját. Az alapelveket összefoglaló módon tartalmazza *Az Országos Tervhivatal és a Pénzügyminisztérium tájékoztatója a Minisztertanács részére a gazdasági mechanizmus 1990. évi változásainak előkészítéséről* című dokumentum.[11] Ez az állam gazdasági szerepéről a következőt mondja: „Az állam gazdasági funkciói lényeges átalakuláson mennek keresztül. Közhatalmi tevékenysége a piac működési feltételeinek és keretszabályainak világos rögzítésére, a hatékony gazdasági fejlődés szolgálatában – meghatározott pontokon – a piac befolyásolására, a gazdasági egyensúly kialakulásának elősegítésére és a társadalom humán alapértékeinek védelmére koncentrál. Ennek keretében a következő évek kulcsponti feladatai a külső egyensúly elősegítésén túl az új gazdasági jogrendszer teljes kiépítése, a tőkepiac, a munkaerőpiac, a versenyvédelem, a devizapiac intézményeinek létrehozása; a liberalizáció és a dereguláció következetes megvalósítása; az adóharmonizációs program révén a vállalkozási adóterhek csökkentése, a vállalkozásélénkítő tevékenység kibontakoztatása… A funkciók eredményes ellátásában a gazdasági-társadalmi tervezés egész rendszerének és módszereinek megújítására, költségvetési reformra, a hatásos monetáris irányítás feltételeinek kialakítására is szükség van."

A tulajdonviszonyok átalakításával kapcsolatban a *Tájékoztató* úgy fogalmaz: „A gazdasági reform egyik kulcskérdése a jelenlegi tulajdonviszonyok átalakulása. Ez a változás azonban folyamatként kezelhető, amelyben a következő években markáns előrehaladást szükséges elérni. A jelenlegi túlsúlyos állami tulajdont tekintve a fejlődés egyik iránya a tulajdonos megszemélyesítése, a különböző közösségi tulajdonformákba történő átvezetés. A másik irány az értékesítés valóságos tulajdonosok számára, beleértve jelentős arányban a külföldieket és a belföldi magánszemélyeket is. Összességében egy plurális vegyesgazdaság kialakulása a cél."

Alternatív gazdaságpolitikai koncepciók a rendszerváltáskor

A háromoldalú kerekasztal (Politikai Egyeztető Tanácsok) gazdaságpolitikai szegmense

Keveset tudni a különböző politikai erők közötti, a Nemzeti Kerekasztal (vagy más néven háromoldalú kerekasztal, illetve Politikai Egyeztető Tárgyalások)[12] során

[11] Tájékoztató a Minisztertanács részére a gazdasági mechanizmus 1990. évi változásainak előkészítésének helyzetéről. Budapest, 1989. szeptember. MNL (Magyar Nemzeti Levéltár) OL XIX-1-16-V 3671/5/1989.

[12] A kerekasztal egyik oldalát az MSZMP, másik oldalát az újonnan alakult pártok által létrehozott Ellenzéki Kerekasztal, harmadik oldalát pedig a Hazafias

www.retorki.hu

lezajló gazdaságpolitikai egyeztetésekről. Tény, hogy a tárgyalások fókuszába a politikai átalakítás került, gazdaságpolitikai kérdésekkel keveset törődtek. 1989. június 29-én a három oldal mindenesetre megegyezett a gazdasági témákkal foglalkozó munkabizottság létrehozásában is, mely a gazdasági válságkezelés, a szociálpolitika, a tulajdonreform, a földtulajdon és a szövetkezeti törvény, a költségvetési reform, valamint a verseny- és monopolszabályozás témakörével foglalkozott. A gazdasági kérdések napirendbe vétele az MSZMP sikere volt, az EKA eredetileg csak a békés átmenet politikai feltételeivel kívánt volna foglalkozni.

A gazdasági munkabizottság munkáját hat albizottság keretében végezte, ezek a következők voltak: II/1. A gazdasági válság (eladósodás, szerkezeti átalakítás, infláció, stb.) kezelése, stratégiai kérdései; II/2. A gazdasági válság szociális következményeinek és kezelésének módjai; II/3. A tulajdonreform, különös tekintettel az állami vagyon átalakulására; II/4. A földtulajdon és a szövetkezeti törvény kérdései; II/5. A költségvetési reform és az államháztartási törvény; II/6. A versenyjog és a monopolellenes szabályozás.

A gazdasági tárgyalások a nemzeti kerekasztal végkimenetelét illetően nem játszottak meghatározó szerepet, sőt jóformán semmilyen híradás nem jelent meg róluk. E tanulmány szerzője elsősorban a II/1-es (gazdasági válság, eladósodás, szerkezeti átalakítás, infláció, stb. kezelésének, stratégiai kérdései) albizottságban való személyes részvétele alapján rendelkezik információkkal, ugyanakkor talán ez is érdekes betekintést engedhet a tárgyalások fontosabb kérdéseibe.

A Hazafias Népfront koncepciója és a „harmadik oldal" összefoglaló álláspontja

A II/1-es albizottság munkájáról alapvetően nagyon kevés dokumentum maradt fenn, ezek egyike a Hazafias Népfront által kiadott irányelvek tárgyalóinak a gazdasági albizottságban képviselendő álláspontjára vonatkozott, mely dokumentum Asztalos Lászlótól, a Gazdaságpolitikai Bizottság elnökhelyettesétől származott. Bár e dokumentum csupán egyetlen szervezet álláspontját tükrözi, valójában jellemző volt az egész harmadik oldal véleményére. Ezért, valamint azért is célszerű megismerni, hogy lássuk, a rendszerváltás során végül is követett neoliberális gazdaságpolitikával szemben voltak másféle elképzelések is.

Az irányelvek főbb kitételei közül csak a témánkhoz szorosabban kötődő pontokat idézem:

„(1) A HNF nem ért egyet az »Állam« gazdaságból történő kiszorítását hangoztató nézetekkel. Igaz azonban, hogy ehhez nem elegendő a jelenlegi, a társadalom illetve a gazdálkodók életét irányító államapparátus egyes intézményeinek átszervezése, s a vezetőgárda felfrissítése. A feladat ennél nagyobb: az államapparátus modern piacgazdaságot szolgáló funkcióinak és jogainak pontos körülírását kell elvégeznünk. […]

(3) A HNF fel kívánja értékelni a belföldi piac jelentőségét, mivel a hazai »megedződést« a nemzetközi versenyképesség előfeltételének tartja. A vállalkozás ösztönző konjunktúrapolitikával és a szelektív monetáris expanzióval növelni akarja a piaci kínálatot, a termelők létszámát és erejét, a globális – elsősorban a költségvetést érintő – restrikcióval és a pénz értékállandóságának védelmével

Népfrontból, a Szakszervezetek Országos Tanácsából és civil szervezetekből álló konglomerátum alkotta. Az Ellenzéki Kerekasztal tagjai a következők voltak: Bajcsy-Zsilinszky Társaság (BZST), Fiatal Demokraták Szövetsége (Fidesz), Független Kisgazda-, Földmunkás- és Polgári Párt (FKgP), Független Szakszervezetek Demokratikus Ligája (FSZDL) (megfigyelőként), Magyar Demokrata Fórum (MDF), Magyar Néppárt (MNP), Magyarországi Szociáldemokrata Párt (MSZDP), Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ), Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP). A harmadik oldal tagjai a következők voltak: Baloldali Alternatíva Egyesülés, Hazafias Népfront, Magyar Demokratikus Ifjúsági Szövetség, Magyar Ellenállók és Antifasiszták Szövetsége, Magyar Nők Országos Tanácsa, Münnich Ferenc Társaság, Szakszervezetek Országos Tanácsa.

archivum.retorki.hu/folyoirat

pedig meg kívánja őrizni a fizetőképes kereslet valóban korlátozó és szelektáló szerepét, illetve erejét. […]

(5) A HNF különböző tulajdon-formák sokszínűsége mellett van: a hadiiparra, a nagybankokra és biztosítókra kiterjedő állami tulajdon, illetve többségi részesedés mellett támogatja a valódi szövetkezetek tömeges alakulását és az egyéni tulajdon térhódítását, továbbá a különböző típusú tulajdonosok vegyes tulajdonát is. Alapvető rendezőelvnek azt tekinti, hogy a termelési eszközök olyan tulajdonviszonyok közé kerüljenek, ahol azokat optimálisan lehet működtetni.

6) A HNF az állami vagyon új tulajdonosaiként elsősorban, illetve többséggel hazai tulajdonosokat kíván üdvözölni. A külföldi tőke tömeges megjelenését csak átgondolt, a társadalom által jóváhagyott program alapján látja politikailag elfogadhatónak.

(7) A HNF nem fogadhatja el az egyetlen tulajdonforma kizárólagossága vagy dominanciája melletti érveléseket. Így el kell utasítani a harmadik oldal azon szervezeteinek igényét is, melyek szerint pl. a munkásönigazgató tulajdoni formát kellene bevezetni valamennyi magyar állami vállalatnál.

(8) A HNF nem érthet egyet a jelenlegi átalakulási törvény menedzser-tulajdonlást, illetve kereszt-tulajdonlást elősegítő szabályaival.

(9) A HNF-nek különösen hangsúlyoznia kell, hogy vissza kell pótolnunk az egészségügyben, oktatásban, kultúrában, nyugdíjrendszerben eddig »elspórolt« tartalékokat. Az állami vagyon átalakításánál tehát meg kell akadályozni a köztulajdon elkótyavetyélését, mert akkor nem lesz miből pótolni az említett hiányokat.

(10) A HNF nem utasítja el a külföldi működő tőke bevonására irányuló törekvéseket, ám nem hajlandó azonosulni az ország újjáépítését és modernizációját elsősorban külföldi tőkétől váró nézetekkel sem. Álláspontja szerint a külföldi tőkének fontos, kiegészítő szerepe lehet hazánk megújulásában.

(11) A HNF alapvető jelentőségűnek tartja a szövetkezeti mozgalom megújítását, és a valódi szövetkezés elveinek helyreállítását. Ezzel összefüggésben támogatja a jelenlegi kolhoz-típusú szövetkezetek önkéntes, a tagság minősített többsége által jóváhagyott, a helyi, adottságoknak jobban megfelelő »alacsonyabb« szintű szakforgalmazási-, beszerzési-, értékesítési stb. szövetkezetekké való átalakulását.

(12) A HNF támogatja az állami gazdaságok társasági formába való átalakulását, ám ezeknél különösen fontosnak tartja az ott dolgozók vagy/és ott lakók többségi tulajdonosi részesedését megtestesítő ún. népi részvények bevezetését. Az intenzív és kisközösségi művelés lehetőségeinek fokozottabb megteremtését össze kell kapcsolni a bérlők kiszolgáltatottságainak felszámolásával, a kölcsönös jogok és kötelességek mintaszerződéseinek elfogadásával.

(13) A HNF visszautasítja a jelenlegi szövetkezetek és állami gazdaságok általános felszámolására, szétverésére vonatkozó igényeket, ám nem tudja támogatni a jelenlegi termelőszövetkezet-típus erőszakolt és általános védelmét sem. […]

(16) A HNF fontosnak tartja az állami vagyon (a köztulajdon) reális mérlegeinek felállítását, majd a kincstári funkciót ellátó elkülönített tőke-költségvetés (állami vagyonkezelés) létrehozását. Elengedhetetlennek tartjuk a jelenlegi állami tulajdon átalakulása folyamán befolyó összegek folyó költségvetéstől elkülönített kezelését is. [Kelt: Budapest, 1989. július 4., Asztalos László, a Gazdaságpolitikai Bizottság elnökhelyettese.]”

Miközben az MSZMP és különösen az Ellenzéki Kerekasztal domináns pártjai a gazdasági problémák gyökerét a rendszerben, a megoldást pedig elsősorban a gazdasági rendszer átalakításában, a radikális reformokban látták, a harmadik oldalnak ettől lényegesen eltérő álláspontja volt. Az általuk készített elemzés átfogó módon foglalta össze a gazdasági problémák okait, a válságot „elsősorban a hetvenes évek közepétől tartó sorozatosan

www.retorki.hu

rossz gazdaságpolitikai lépések eredményének" tulajdonította, amelyben „a belső politikai és gazdasági mechanizmus nem megfelelő működése" és a külső körülmények alakulása is szerepet játszott. A tárgyalások fontos témaköre volt az országot nyomasztó adósság kezelése. Ezzel kapcsolatban a harmadik oldal koncepciója úgy fogalmazott: a felhalmozott adósság realitás, ugyanakkor az eladósodási folyamatot elősegítő gazdaságpolitikával azonnal szakítani kell. A Komár Lajos, az MNB volt alelnöke (a tárgyaláson a Hazafias Népfront képviselője) által készített dokumentum radikális és azonnali beavatkozás helyett azt tartotta fontosnak, hogy „a magyar gazdaság utolérje önmagát", és hosszú távon együtt tudjon élni az adóssággal.

Összességében az albizottságban nemigen voltak viták, mert a gazdaságpolitikai kérdések igazából csak a harmadik oldalt érdekelték, ahol többé-kevésbé egyet is értettek a problémák megítélésében. Az EKA képviselői kevés aktivitást mutattak, amennyiben mégis – az MSZMP képviselőivel együtt –, a radikális reformok álláspontjára helyezkedtek. Akadtak persze kivételek: egy másik albizottságban a KDNP képviseletében Szakolczai György lényegében a harmadik oldalhoz hasonló álláspontot képviselt és védett meg, de ugyanez feltételezhető Kádár Béláról és Botos Katalinról (MDF) is.

A potenciális kormánypártok privatizációs koncepciói

A Magyar Demokrata Fórum elképzelései

A Magyar Demokrata Fórum programjának tervezete 1989 októberében készült el, annak gazdasággal és mezőgazdasággal foglalkozó részét[13] Árva László, Bod Péter Ákos, Bogárdi Zoltán, Botos Katalin, Botos József, Cséfalvay Zoltán, Diczházi Bertalan, Gulácsi Gábor, Havas Gábor, Nagy Zoltán, Nikodémusz Antal, Papp József, Szabó Tamás, Széles Gábor, valamint az energetikai, közlekedési és más szakmai munkacsoport tanulmányai, illetve egyéb szakértők véleménye alapján Bod Péter Ákos szerkesztette.

A szerzők az MDF privatizációs stratégiáját a következőképpen fogalmazták meg: „Az MDF egész gazdasági stratégiája arra irányul, hogy erős, autonóm egyének és azok önkéntes társulásai, vállalkozásai mozgassák a gazdaságot. Ezért szükségesnek tartjuk a mai kiterjedt állami tulajdon visszaszorítását a magántulajdon és az önkormányzati formák javára, a későbbiekben is fennmaradó köztulajdoni körben pedig a társadalmi ellenőrzés helyreállítását. Az állami vállalatok eladásának, átadásának és átszervezésének gazdag nemzetközi tapasztalatai vannak. Ezek mind arra intenek, hogy a vagyon- és versenyvédelmi szempontokra, valamint a társadalmi igazságosság és elfogadhatóság szempontjaira messzemenően ügyelni kell, különösen olyankor – miként hazánkban is –, amikor a gazdaság meghatározó szektoráról van szó. A helytelenül, kapkodva, vagy durva igazságtalansággal végrehajtott privatizálás nehezen helyrehozható torzulásokat idézhet elő a társadalom vagyoni (és így hatalmi) viszonyaiban és a gazdaság szervezetében. Az 1989 során nekilendült »spontán privatizáció« máris elég intő példával szolgál. A tapasztalatok azt mutatják, hogy a megindult folyamatoknak különféle súlyos veszélyei vannak. így az MDF-nek – mint felelős társadalmi mozgalomnak – programjában megoldást kell találnia e veszélyek minimalizálására és a lehetőségek legértelmesebb kihasználására is."[14]

A legfőbb veszélyek között a következőket azonosította a szöveg: a nagyszervezetek piaci monopóliumának kialakulása, a volt funkcionáriusok hatalomátmentése, az egyenlőtlenül eloszló magánvagyonok miatt a polgárok széles körének vagyonszerzésből való kiszorulása, valamint a verseny védelmét szolgáló intézmény-

[13] *A Magyar Demokrata Fórum programja*, 1989. október. Felelős kiadó: Antall József. Szerk. Kulin Ferenc. A szöveggondozásban részt vett: Gergely András, Nagy József Zsigmond. Gazdaság, mezőgazdaság fejezet (Bod Péter Ákos, Széles Gábor, Szabó Iván, Szabó Tamás), 31–98.

[14] Uo. 59.

archivum.retorki.hu/folyoirat

rendszer kialakulatlansága.[15] „Az állami tulajdon átszervezése, magánkézbe adása (privatizálása) során nem célunk az, hogy a folyamat gazdagok szűk körét és vagyontalanok millióit eredményezze. Ellenkezőleg: azt szeretnénk, ha a magántulajdonosok köre minél szélesebb lenne, s hogy az állami vagyon átszervezése segítse a tulajdonos polgárság megerősödését, továbbá juttassa vagyonhoz a helyi önkormányzatokat, a kórházakat, egyetemeket, közalapítványokat. Az állami vagyon eladásakor meg kell követelni azt, hogy külföldi csak reális áron jusson vagyon birtokába. Tekintettel a hazai megtakarítások csekély voltára, az áron való eladás szigorú megkövetelése persze lassítaná az állami tulajdon részarányának mérséklését. Kedvezményt azonban nem egy szűk csoportnak, hanem elsősorban az adott vállalatnál dolgozóknak, a helyi önkormányzatoknak, a közalapítványoknak lehessen nyújtani – adókedvezmény, vagy olcsóbb hitel formájában. *Ezért a gazdaságilag valóban ésszerű és társadalmilag ellenőrzött privatizálás mellett foglalunk állást*" – szögezte le határozottan a dokumentum.[16]

A tervezet világossá tette azt is, hogy a közvagyon a nemzet vagyona, afölött a nemzet „demokratikusan választott népképviseleti testületei" útján tudja gyakorolni a jogait.[17] Hangsúlyosan jelent meg a szövegben az a gondolat is, hogy az átalakulás során a gazdaság működőképességének és a társadalom elfogadhatóságának szempontjaira egyaránt ügyelni kell. Ennek kapcsán konkrétan tér ki a mezőgazdasági földtulajdon „privatizálásának (reprivatizálásának)" kérdésére. E részben a gazdálkodók földhöz juttatása mellett annak megalapítása is megjelent, hogy „a mai szövetkezetek egy jó része kielégítően működik", valamint hogy „a kampányszerű átalakítás súlyos veszteségeket idézhetne elő".[18] A javaslat ezen a területen sem „minden áron történő privatizálást" tart szükségesnek, ehelyett az a fontos, hogy „olyan ütemben kerül[jön] át a farmergazdaságba a föld, és olyan mértékben csökken[jen] a nagyüzem aránya, ahogy az emberi, piaci és gazdaságossági viszonyok azt lehetővé teszik".[19]

Az MDF privatizációs programja tehát egy kiegyensúlyozott, megfontolt és a társadalom széles rétegeinek igényeit kielégíteni törekvő koncepciót fogalmazott meg, valamint hosszú távon is állami tulajdonban akarta tartani a stratégiai ágazatokat. Mindebből azonban igen kevés maradt meg akkor, amikor az első szabad választások során a párt a legtöbb szavazatot kapta, és a kisgazdákkal, valamint a kereszténydemokratákkal együtt kormányt alakíthatott.

A Szabad Demokraták Szövetségének programja

Az MDF 1989-es koncepciójától lényegesen eltért az SZDSZ 1991-ben készült gazdasági programja, amely a gazdasági bajokat nagyrészt a tulajdonviszonyok helyzetéből vezette le, és továbbra is a minél gyorsabb privatizációt irányozta elő. *A liberális megoldás* címen 1991 májusában megfogalmazott szöveg privatizációra vonatkozó részében a megfogalmazók lassúnak ítélték a magánosítás folyamatát, amelyért elsősorban az MDF vezette kormány politikáját tették felelőssé. „A privatizáció nem azért lassú, mintha a csekély hazai megtakarításokkal vagy a mérsékelt külföldi befektetői érdeklődéssel összefüggésben máris korlátokba ütközött volna. A privatizációs kínálat egyelőre a potenciális hazai és külföldi kereslet mögött is elmarad. Ennek az az oka, hogy a kormány államosította, végletesen központosította a privatizációt, s ezzel lelassította a beavatkozása nélkül is zajló irányzatokat, ezzel szemben alig tett valamit a hatókörén továbbra is kívül maradt folyamatok gyorsításáért vagy újak indításáért."[20]

Az elemzés szerint a kormányzat előzetes koncepciói helyett menet közbeni

[15] Uo. 59–61.
[16] Uo. 61.
[17] Uo. 62.
[18] Uo. 66.
[19] Uo. 68.
[20] *A liberális megoldás. A Szabad Demokraták Szövetsége gazdasági válságkezelő programjának tézisei*, 1991. május. Szerk. Greskovits Béla. 21.

www.retorki.hu

vagy utólagos beavatkozások halogatják vagy állítják le a folyamatot. A szerzők úgy gondolták, hogy inkább az állam privatizációs szerepének korlátozására van szükség, a magánosítás kezdeményezésében a vállalatoknak és a pénzintézeteknek szánták a döntő befolyást. Hangzatos és jól kifejező mondattal: „Mindent meg kell tenni a privatizáció privatizációjáért és annak érdekében, hogy bővüljön a privatizációt üzleti alapon bonyolító, specializált vállalati kör, és versenyszférává váljon a privatizációs piac."[21]

A válságkezelő programot készítő munkacsoport vezetője Tardos Márton közgazdász (akkor SZDSZ-es országgyűlési képviselő) volt. A programot Greskovits Béla közgazdász (a KOPINT-DATORG, Konjunktúra-, Piackutató- és Informatikai Intézet munkatársa) koordinálta, a téziseket is ő állította össze. A válságkezelő programhoz tanulmányokat és háttéranyagokat készített a vitában aktívan részt vevők meglehetősen széles köre. A névsorban találjuk a párt országgyűlési képviselői (Kis János, Juhász Pál, Kóródi Mária, Solt Ottilia, Soós Károly Attila, Tardos Márton, Wekler Ferenc) mellett többek között a KOPINT-DATORG (Antal László, Greskovits Béla stb.), a Pénzügykutató Részvénytársaság (Petschnig Mária Zita stb.), az MTA Közgazdaságtudományi Intézet (Bauer Tamás, Laki Mihály stb.), a Gazdaságkutató Intézet (Vértes András), a Magyar Nemzeti Bank (Riecke Werner), a Budapest Közgazdaságtudományi Egyetem (Varga Júlia), az ELTE Jogtudományi Kar (Cs. Kiss Lajos), a Fővárosi Önkormányzat (Kemény István stb.), az ELTE Szociológiai Intézet (Orosz Éva), az MTA Regionális Kutatások Központja (Csefkó Ferenc, Pálné Kovács Ilona), az MTA Szociológiai Kutató Intézet (Szalai Júlia stb.) és a Munkaügyi Kutató Intézet (Laky Teréz stb.) szakértőit is.

A névsorra tekintve megállapítható, hogy az SZDSZ-nek igen széles kapcsolatai voltak a kutatóintézetek szakértői körében és az MNB-ben is. Az sem csodálható, hogy a rendszerváltás gazdaságpolitikája tulajdonképpen az ő koncepciójuk szerint zajlott. Mindehhez igen komoly támogatást kaptak különböző nemzetközi szervezetektől – mint például a Világbank –, amelyek reformokért cserébe kölcsönökkel látták el Magyarországot.

Az IMF és a Világbank kölcsöneinek szerepe a magyar gazdaságpolitikában és privatizációban

Az 1982-es IMF-hez való csatlakozásnak elsősorban az ország likviditási problémáinak megoldásában (vagyis a fizetésképtelenség elkerülésében) volt szerepe, míg a világbanki kölcsönök szerkezetátalakítási célokat szolgáltak. A Világbank 1982 és 1990 között húsz programhitellel támogatta a gazdasági reformokat Magyarországon. Az egyenként 25 és 200 millió dollár közötti hitelcsomagok a gazdaság szinte minden ágazatát érintették. E programok karakterére jó példa az 1988. évi 200 millió dolláros ipari szerkezetátalakítási kölcsön, amelynek fő célja a konvertibilis fizetési mérleg hiányának fokozatos csökkentése. A kölcsön fejében Magyarország vállalta a vállalkozások alapításának új szabályozását (a társasági törvény elfogadását), a veszteséges vállalatok felszámolását, a verseny erősítését, az import és az export, továbbá az árak liberalizálását, a tőkepiac létrehozását, a közvetlen külföldi tőkebefektetések ösztönzését. Látható, hogy a Világbank kölcsönfeltételei egybeestek a radikális reformmozgalom követeléseivel – és ez nem véletlen, a reformerek tudatosan ajánlottak fel reformokat a kölcsönökért cserébe.

A magyar kormány és gazdaságpolitika, valamint a Világbank kapcsolatát érzékelteti az az 1991 márciusában, feltehetően Kupa Mihály által írott szándéklevél, amely az Antall-kormány gazdaságpolitikáját, ezen belül privatizációs politikáját taglalja részletesen. A szándéklevelek alapvetően a Világbank kéréseit tartalmazták a nyújtott kölcsönök fejében, de ez sohasem a Világbank (más kölcsönök esetében az IMF) kérése formájában jelent meg, hanem a kölcsönt kapó ország, ez esetben Magyarország kormányának

[21] Uo. 78.

archivum.retorki.hu/folyoirat

szándékaként (innen a *szándéklevél* elnevezés). A konkrét esetben egy vállalati szerkezetátalakítási kölcsön és egy privatizációs kölcsön fejében ajánlottuk fel a gazdasági és tulajdoni szerkezet gyors átalakítását.

A levél abból a meggyőződésből indult ki, hogy a strukturális reform végrehajtásának felgyorsítása már középtávon (két-három éven belül) megalapozza a tartós növekedést, amely segít elviselhetőbbé tenni az átmeneti életszínvonal-csökkenést, amely 1991-re már nyilvánvalóvá vált.

A levél kifejtette, hogy a tulajdonosi funkciók hiánya a fő oka annak, hogy az állami vállalatok tartósan nem képesek reagálni a gazdaságliberalizálási és decentralizálási folyamatra, ezért a kormányzat állami vállalatokra vonatkozó reformprogramjának egyik fő célja, hogy elmozduljon a piacgazdaság felé, melyben a termelőeszközök magántulajdona és irányítása dominál. E cél elérése érdekében a kormányzat hosszú távon gyakorlatilag az egész állami szektort privatizálni szándékozott. Középtávú célként azt tűzte ki, hogy 1993-ra a kompetitív szektorban az állami tulajdon aránya az eszközérték 50%-a alá csökken.

A privatizáció elsődleges célja az állami vállalatok életképességének és hatékonyságának javítása és a gazdaság kompetitív tényezőinek erősítése. A másodlagos célok közé tartoznak: bevételszerzés a kormányzat számára, az államadósság csökkentése érdekében; a hazai tőkepiac fejlesztése; a tulajdonosság elterjesztése a hazai lakosság széles köreiben, beleértve a kisbefektetőket és az alkalmazottakat. A privatizáció előnyeinek maximális kihasználása érdekében a kormányzat a legnagyobb prioritást a hatékonyságnak adja a másodlagos célokkal szemben. Bár esetenként más és más lehet a helyzet, általában a stratégiai befektetők fognak előnyt élvezni, akik tőkeérdekeltséget vállalnak a cégben és nagyobb befolyást és ellenőrzést gyakorolnak a vállalatvezetés felett – írta Kupa.

A levél azt is hangsúlyozta, hogy a kormányzat el van szánva, hogy nem nyújt mentőövet a vállalatoknak, mint azt a múltban tette, és nem vesz részt a szerkezetátalakításban, hacsak az nem abszolút elkerülhetetlen.

A szándéklevél kifejezte, hogy a kormányzat a szerkezetátalakítás felgyorsítása érdekében nagyobb mértékben kívánja használni a csődeljárás rendszerét – ennek érdekében javított csődtörvényt terjeszt be a Parlament elé 1991 áprilisáig. Ez a törvény megszünteti az állami szanálás jogi intézményét, konkrét határidőket állapít meg a csőd- és felszámolási eljárások különböző szakaszaira, egyszerűsített eljárást ír elő azokra az esetekre, ahol az érintett eszközök a felszámolási eljárás költségeinek fedezésére sem elegendők és a nemzetközi szokásokhoz hasonló prioritási sort határoz meg az egyes hitelezői kategóriák tekintetében.

A szándéklevél szerint a kormányzat úgy gondolta, hogy többségi részesedést tart meg bizonyos ágazatokban – főleg a bankszektorban, a távközlésben, az elektromos iparban, a központi fűtésben és a természeti erőforrásokkal kapcsolatos iparágakban –, ahol bizonyos akcióknak (például a jogi szabályozórendszer kialakításának vagy a portfolió szerkezetátalakításának) kell megelőzniük az üzleti alapokra helyezést vagy a teljes privatizációt. Ezeken a területeken is gyorsan kezdeményezni kívánják azonban az előkészítő lépéseket.

Egy kortárs a rendszerváltás gazdaságpolitikájáról

Morita Tsuneo 1991-től a japán Nomura Kutató Intézet munkatársa volt Budapesten. 1998 decemberében, Krakkóban került sor *Az új párbeszéd Közép-Európa és Japán között* című konferenciára a Japán Alapítvány szervezésében. Ezen elhangzott előadásának magyar nyelvű változatát a *Külgazdaság* c. lap közölte *A felemás piacgazdaság és a régi rendszer öröksége* címmel.[22] Nemcsak Magyarország, hanem Csehország és Lengyelország rendszerváltási tapasztalatait is feldolgoz-

[22] Morita Tsuneo: A felemás piacgazdaság és a régi

va fejtette ki véleményét az átmenet gazdaságpolitikájáról, koncepcióiról és az átalakulást kísérő korrupcióról is.

Morita szerint számos közgazdász azt hitte, hogy az úgynevezett tervgazdaságból a piacgazdaságra való áttérés viszonylag rövid idő alatt végrehajtható, feltéve, hogy a kormány képes erőteljesen liberalizálni a gazdasági folyamatokat, felgyorsítani a privatizációt és létrehozni a piacgazdaság jogi infrastruktúráját. Ebből kiindulva mind az IMF, mind az Európai Újjáépítési és Fejlesztési Bank (EBRD) szakértői ezeket a szempontokat vették alapul a piacgazdaságra való áttérés fejlődési mutatóiként, mintha a „piaci forradalom" ugyanolyan gyorsan végbemehetne, mint a „szocialista forradalom".

„Vajon a nemzetközi szervezetek miért foglalkoznak annyit a piaci funkciókkal és hagyják teljesen figyelmen kívül az iparpolitikát?" – tette fel a kérdést. Szerinte döntő különbség van az ázsiai és az amerikai közgazdászok megközelítésében, ami bizonyára tükrözi a gazdasági fejlettség elért szintjét és az alkalmazott gazdaságpolitikát. „Az csak közgazdasági illúzió, hogy a piaci funkciók lényeges közgazdasági problémák megoldására alkalmasak. A gazdasági fejlődés valamennyi szintjén a piaci funkciók működésének mindig előfeltétele az abszolút gazdasági fejlődés megfelelő szintje és a piacpolitika soha nem helyettesítheti a fejlesztési politikát. […] Nem hihető azonban, hogy bármely volt szocialista ország néhány éves átalakulás során csaknem teljesen magántulajdonon alapuló gazdasággá válhat. Amennyiben ezt bárki kijelenti, azonnal kétségbe kell vonnunk és rá kell kérdeznünk a kijelentés politikai szándékaira."[23]

A szerző az éppen aktuális – 1998-as – magyarországi választások következményeiből általános tanulságokat is levont: „Rendkívül érdekes megfigyelni, mennyire érvényüket vesztették Közép-Európa politikai helyzetének jelenlegi elemzése során az addig használt politikai sztereotípiák. Ma, amikor az egykori baloldal erőteljesen a piacgazdaságot szorgalmazza, az egykori jobb pedig a szociálpolitikai elvek mind teljesebb megvalósítását."[24]

A rendszerváltás gazdaságpolitikájának gazdasági és társadalmi hatása

Gazdasági következmények

A rendszerváltás eredményeként Magyarországon kiépült a piacgazdaság intézményrendszere, létrejöttek a piacgazdasági irányítás feltételei, kialakult a magántulajdonra épülő gazdaság, az ország bekapcsolódott a fejlett ipari országok vérkeringésébe, majd 2004-ben az Európai Unió tagja lett. A kilencvenes évek végére az ország egyensúlyi helyzete átmenetileg stabilizálódott, és beindult egy, a nyugat-európai átlagot kétszeresen meghaladó gazdasági növekedés. A 2000-es években ugyanakkor részben a rendszerváltás során keletkezett, az ország gazdasági potenciálját érintő veszteségek, részben újabb gazdaságpolitikai hibák, majd az egész Európai Uniót megrázó, 2008-ban kezdődő gazdasági válság hatására a növekedés lelassult, az egyensúlyi problémák újból kiéleződtek, amelyet csak a 2010-es években sikerült orvosolni.

Az ipari teljesítmény a rendszerváltás után, 1992-ben érte el mélypontját, azóta – elsősorban a multinacionális vállalatok exporttevékenysége nyomán – erőteljesen fellendült, azonban az ipar belső kapcsolatrendszere stagnál, amit jelez, hogy az ipar belföldi értékesítésének volumene még a 2010-es évek végén is az 1992-es szinten áll.

A rendszerváltozás egyik alapvető, egész társadalmunkra meghatározó hatású területe a mezőgazdasági termelési viszonyok átalakítása volt. A lezajlott szervezeti változások (átalakulás, kiválás, szétválás) hatására a vállalkozások száma jelentősen emelkedett. Az átalakulás következményeként számos esetben romlott a nehezen létrehozott vertikális integráció (a termelés-feldolgozás összhangja), a termelés ho-

rendszer öröksége. *Külgazdaság*, 1999/10, 43–59.

[23] Uo. 47–48.

[24] Uo. 57.

archivum.retorki.hu/folyoirat

zama és jövedelmezősége, és megváltoztak az érdekviszonyok. Mindez nagyon jelentős piacvesztéssel járt együtt – jellemzően a keleti piacok leépülése jelentett komoly értékesítési gondokat. Az élelmiszeripari kapacitások kihasználása romlott, a termékszerkezet átalakítása számos erőfeszítés ellenére nem következett be.

A létrejött egyéni vállalkozások döntő többsége nem rendelkezett a vállalkozás megkezdéséhez, illetve folyamatos viteléhez, továbbfejlesztéséhez elegendő saját tőkével, így külső pénzforrások bevonására kényszerült, ami tovább rontotta a gazdálkodás körülményeit. A lezajlott folyamatokat jól jellemzi, hogy 1989 és 1993 között a mezőgazdasági termékek termelése 35%-kal, a gépi vonóerő-kapacitás 30%-kal, a műtrágya-felhasználás ötödére esett vissza. A mezőgazdaságban dolgozó aktív keresők száma az 1992. évinek a felére csökkent, ez a tendencia érvényesült az erdőgazdálkodásban is. Az élelmiszer-feldolgozás szinte teljes privatizációját – racionális okokból – öt év alatt több mint 30%-os foglalkoztatás-csökkenés kísérte. A mezőgazdasági termelés visszaesése 1993-ban megállt, és azóta lassú – időnként ciklikus visszaesést is mutató –, átlagosan évi 2% körüli növekedés figyelhető meg.

A privatizáció, a liberalizáció és a nagyarányú tőkebeáramlás következtében Magyarországon duális gazdaságszerkezet alakult ki, amelynek egyik szektora egészében külföldi tulajdonú, exportorientált és a hazai gazdasághoz csak kevéssé kapcsolódik, másik szektora pedig többségében hazai tulajdonú, és alig fejlődik. E helyzet megváltoztatására a magyar kormány az utóbbi években (2010-es évek közepe-vége) tett erőfeszítéseket.

A rendszerátalakítás egyes mozzanatai rövid- és középtávon nem javították, hanem inkább rontották a vállalati szféra és az államháztartás egyensúlyát. A nemzetközi mércével is rendkívül szigorú számviteli törvény és csődtörvény az import szinte teljes liberalizálása közepette azt eredményezte, hogy tömegével mentek csődbe és kerültek felszámolásra vállalatok, olyanok is, amelyek más politikával életképessé tehetők lettek volna. 1992-ben a befejezett csődeljárások 36%-a, 1993-ban 47%-a, 1994-ben 50%-a a gazdasági egység felszámolásával járt. Nem véletlen, hogy más közép-európai országok általában nem siettek e törvények meghozatalával, de még ott sem igyekeztek érvényesíteni, ahol már megszülettek (Csehszlovákia, Lengyelország). Egyedül Magyarországot jellemezte a nyugati (olykor még azoknál is szigorúbb) normák sietős alkalmazására irányuló törekvés.

A csődsorozat jelentősen rontotta a bankok hiteleinek minőségét, egyidejűleg azzal, hogy a pénzintézeti törvény a korábbinál sokkal szigorúbb tőkemegfelelési feltételeket írt elő. A pénzintézeti törvény alkalmazása nyomán a nagy kereskedelmi bankokról kiderült, hogy technikailag fizetésképtelenek, s a korábbi jelentős adó, illetve állami osztalékfizetés helyett hatalmas támogatási igénnyel léptek fel. Az ellentmondást a bankkonszolidációval lehetett feloldani, ami évi közel 100 milliárd forinttal (a bevételek 10%-ával) terhelte a költségvetést.

A csődök miatti bevételkiesés, a kiadások növekedése, részben a munkanélküliség, részben a bankkonszolidáció miatt a költségvetés hiánya növekedni kezdett. A jegybanktörvény ugyanakkor előírta, hogy a költségvetés hiányát csak a pénzpiacról lehet fedezni. A jegybanktörvénynek a maastrichti ajánlások szellemiségét követő előírásai azt jelentették, hogy a költségvetési deficit alacsony kamatozású jegybanki finanszírozását drága, magas kamatozású államkötvényekkel cserélték fel. A költségvetési hiány államkötvényekkel való fedezése és a magas kamatlábak hatására a belső államadósság igen gyors ütemben növekedni kezdett. A kamatfizetési kötelezettség 1997-ben például a költségvetési kiadások harmadát tette ki. Ez a helyzet lassan változott: lényeges javulás részben a külföldi tulajdonú vállalatok exporttöbblete, részben a magyar kormány költségvetési egyensúlyra való törekvése nyomán a 2010-es években következett be.

www.retorki.hu

Társadalmi hatások

A rendszerváltás gazdaságpolitikája következtében az ország gazdasági teljesítménye nagymértékben csökkent. A gazdasági visszaesés nyomán a foglalkoztatottak száma az 1989 és 1995 között 5,5 millióról 4 millióra csökkent. A munkahelyek közel egyharmadának megszűnésére Magyarország statisztikailag írott történelemben – beleértve forradalmakat, világháborúkat – még nem volt példa. Hasonlóképpen a rendszerváltás során a munkanélküliség 3-4 év alatt 13%-ra növekedett, és később is csak nagyon lassan mérséklődött. Jelentősebb változást csak a 2010-es években lehetett elérni, részben a külföldi befektetések munkaerőigénye, részben a kormány foglalkoztatáspolitikája (közmunkák) révén, de amiatt is, hogy több százezer fiatal az Európai Unió nyugati felében vállalt munkát.

A gazdasági átalakulás polarizálta a társadalmat. Felemelkedési lehetőséget nyújtott azoknak, akik jelentős mennyiségű és versenyképes tulajdonhoz jutottak a magánszektorban, vagy ennek a szektornak a közvetlen szolgáltatóiként kapcsolódtak be az új struktúrákba. A különféle becslések szerint ez a csoport nem haladja meg a társadalom 8-10 százalékát. A rendszerváltás egyértelmű „nyerteseinek" köre ennél persze lényegesen szélesebb, de így sem több a társadalom egyharmadánál. Sokan vannak, akik vesztesek voltak 1989 és 1996 között, ám az azóta kialakult gazdasági növekedésben javítani tudtak korábban megrendült anyagi helyzetükön.

Nem alakult ki szélesebb polgári réteg, sőt a korábban viszonylag stabil életfeltételekkel rendelkező középosztály egy része is lesüllyedt. Széles az a kör, amelyet a rendszerváltás vesztesének tekinthetünk. A rendszerváltást a jövedelmek teljes átrendeződése követte. Az egy főre jutó jövedelem alapján számított két szélső jövedelmi tized közötti szorzó az 1990 körüli 4-4,5-szeresről 1999-re 8-9-szeresre emelkedett. A jövedelmek jelentős csökkenése következtében romlott a lakosság táplálkozása, az egy főre jutó élelmiszer-fogyasztás csökkent (az egy főre jutó tápanyagfogyasztás, kJ-ban számolva mintegy 13%-kal esett vissza). A napi fehérjefogyasztás egy főre számított értéke mintegy 16%-os csökkenést mutat. Az egy főre jutó húsfogyasztás 81 kg-ról 68 kg-ra, a tejfogyasztás 190 literről 137 literre csökkent. Az egy főre számított átlagfogyasztáson belül nőtt a különbség a lakosság alsó és felső jövedelmi rétegeibe tartozók egy főre jutó fogyasztása között, különösen az értékes termékek tekintetében (mint a tej- és tejtermékek, a hús, a zöldség és gyümölcs fogyasztásában).

Jól kimutatható, hogy a nagy jövedelmi különbségek kialakulása mely csoportokat hozta kedvezőbb, és melyeket kedvezőtlenebb helyzetbe. Kereseti előnyre tettek szert a szellemi munkát végzők, a magasabb végzettségű diplomások, és különösen a pénzügyi tevékenységet folytatók. Előbbiek javára nyílt az olló a külföldi és a hazai tulajdonú vállalatoknál dolgozók keresetei között. Különösen elmaradtak az átlagtól az alacsony jövedelmezőségű ágazatokban (textilipar, oktatás, egészségügy) dolgozók. Nőttek a regionális különbségek, a külföldi befektetések fő célzónájának számító Észak-Dunántúltól és Budapesttől egyre inkább leszakadtak az alföldi, a dél-dunántúli és az észak-magyarországi települések. Méltatlanul kedvezőtlen helyzetbe kerültek az alacsony jövedelmű többgyermekes családok, mivel a jövedelemszabályozás nem vette tekintetbe az eltartottak számát, illetve a létfenntartási költségek átlagosnál jóval gyorsabb növekedését.

A tartósan munka nélkül maradóknál is jobban sújtotta a rendszerváltozás a hazai cigányságot. Ennek oka, hogy a cigányok többsége több olyan csoporthoz is tartozik, amelyet hátrányosan érintett az átalakulás (alacsony képzettségűek vagy teljesen szakképzetlenek voltak; korábban sokuknak a leépült nehéz- és építőipar adott munkát; rendszerint a nagycsaládosok kategóriájába tartoznak; valamint különösen sokan élnek közülük a válság sújtotta Észak-Magyarországon).

archivum.retorki.hu/folyoirat

Összefoglaló

A rendszerváltás gazdaságpolitikája hatalmas, harminc év után is jól érzékelhető gazdasági és társadalmi károkat okozott az országnak. Jelen elemzéssel azt igyekeztünk bizonyítani, hogy az eseményeknek ilyenfajta lefolyása nem volt végzetszerűen elkerülhetetlen – ha mást nem is említünk példaként, de egyéb volt szocialista országokban is kisebb veszteséggel tértek át a piacgazdaságra. Történelmietlen a „mi lett volna, ha…" felvetése, az azonban bemutatásra érdemes, hogy minden időben volt más választási lehetőség, ami rámutat arra is, hogy a jelenben is vannak alternatíváink, és a jövőnk attól függ, hogy most milyen döntéseket hozunk.

Kétségtelen, hogy a rendszerváltás gazdaságpolitikáját jelentős erők befolyásolták. A magyar közgazdasági gondolkodást mindenkor meghatározó közgazdász elit uralta a közgazdasági kutatóintézeteket, egyetemeket, szaklapokat, és jelentős befolyása volt egyes minisztériumokban (főleg a Pénzügyminisztériumban), a Magyar Nemzeti Bankban és az Országos Tervhivatalban.

Azoknak a gazdaságpolitikai hibáknak a gyökerei, amelyek a rendszerváltás gazdasági döntéseit is meghatározták, visszavezethetők egészen az 1968-as gazdasági reformelképzelésekig. Mint említettük, ekkor is két koncepció között lehetett választani, és a koncepciók versengésében azok voltak erősebbek, azok voltak jobban „bekötve" a politikához, akik egy steril, életidegen, a valós helyzettel nem számoló koncepciót alakítottak ki, amely természetes módon vezetett társadalmi feszültségekhez.

Abban az időben – ahogy az elmúlt évszázadban majdnem mindig – a növekedés fő korlátját a tőkés külkereskedelmi egyensúly, vagyis a „kemény" valuta hiánya okozta. Ezt tudomásul véve olyan tőkés exportorientált politikát kellett volna folytatni, ami biztosítja az ország megfelelőre méretezett gazdasági növekedését és műszaki korszerűsítését. (Erre egy anyagában az Országos Tervhivatal egyik elnökhelyettese, Drecin József még a hatvanas évek végén javaslatot tett, minden eredmény nélkül.)

Mint ismeretes, a mezőgazdaság az erőszakkal végrehajtott újra szövetkezetesítés után jelentős támogatást kapott a nagyüzemi termelés korszerűsítésére, a háztáji engedélyezésével pedig mind gazdasági, mind politikai szempontból elfogadott, eredményes és a külföld által is elismert rendszer jött létre. (Ugyanezt az iparban is, a már említett háttéripar megteremtésével meg lehetett volna lépni.)

A magyar történelem visszatérő problémája az irreális célok kitűzése, az ezek nem teljesítése miatti elégedetlenség, valamint a türelem hiánya. Fontos igazság pedig, hogy a jó gazdaságpolitikai döntések csak hosszú idő után hozzák meg eredményüket, míg a rossz döntések hatása néhány év múltán érzékelhető. Utóbbira jó példa az ország hetvenes évekbeli eladósodása, amelynek okai a statisztikai adatokból világosan kiolvashatók. Az arab-izraeli háború olajembargót, az pedig az olajárak égbe szökését, és egy általában véve hatalmas árhullámot eredményezett a világpiacon. Ez az árhullám 20 százalékos cserearány-veszteséget okozott az országnak (az importárak ennyivel nagyobb mértékben nőttek, mint az exportárak), ennek hatására a tőkés külkereskedelemben 800 millió dolláros hiány keletkezett. Ebben a helyzetben – hitelfelvétel helyett – a gazdasági növekedés lényeges lassításával korlátozni kellett volna a „tőkés országokból" származó importot, és erősen támogatni az exportot. (Ha valamit ki lehet számolni és előre lehet jelezni a közgazdaságtanban, az a hitelfelvétel hatása.) A reformközgazdászok – ugyanazok, akik az irreális mechanizmusreformot is javasolták – ennek ellenére a hitelek felvételére biztatták a kormányt. A hitelfelvételt befolyásoló légkörről Erdős Tibor közgazdász, a Magyar Tudományos Akadémia rendes

tagja a következőket írta: „A tényekhez az is hozzá tartozik, hogy a külső adósságok növelésének a tudomány részéről sem volt erős ellenzéke. […] A tudomány körében sokan – a progresszív szárnyhoz tartozók közül is nagyon sokan, talán még többen – a külső adósságfelvétel gyors növelését támogatták. Kevés figyelmet szenteltek a hasznosan végrehajtható tőkeimport gazdasági előfeltételeire, illetve arra, hogy a tőkeimportnak mindig van – a konkrét feltételektől ugyan függő, de mégiscsak szigorú – felső határa […].” Így folytatta: „gyakran hangzottak el olyan egyébként igaz megállapítások, hogy a nemzeti tőkeáramlás szerves része a nemzetközi gazdasági kapcsolatok kibontakoztatásának, intenzifikálásának, hogy infláció idején jobb az adós pozíciójába kerülni, hogy mások is nagy összegben importálnak tőkét, hogy külső forrásokat kell bevonnunk stb. Hiányzott azonban a helyzet konkrét felmérése, sőt azoknak a nyugati irodalomban bőven fellelhető tanulmányoknak a feldolgozása is, amelyek nagyon alaposan elemzik a tőkeimport feltételeit, kockázatát, a túlzásba vitt külső adósságfelvétel következményeit.”[25]

Az eladósodás érdemi nettó forrásbevonással nem járt, az újabb és újabb felvett hitelek – akármi is volt a hitelfelvétel indoklása – a korábban felvett hitelek törlesztésére és kamataira mentek el. 1970. december 31. és 1989. december 31. között az ország dollár adóssága 14,4 milliárd dollárral növekedett, ebből a nettó forrásbevonás mindössze 1,2 milliárd dollár volt, a többi felhalmozódott kamat (11,3 milliárd) és árfolyamveszteség (1,9 milliárd). Értelmetlen tehát a kérdés, hogy mire költöttük a felvett hiteleket: a korábbiak törlesztésére.

A nyolcvanas évtized – Kádár említett „morgolódása” ellenére – folyamatos reformokkal és a külső adóssággal való küszködéssel telt el, miközben az ország gazdasága gyakorlatilag stagnált. Az egyébként ismert szerkezeti problémákat nem lehetett megoldani, mert az uralkodó közgazdasági nézetek szerint a változásoknak piaci hatásokra kellett volna bekövetkezniük. A szabályozók örökös változtatgatása a vállalati gazdálkodást egyszerűen lehetetlenné tette. Így jött el a rendszerváltás ideje, amikor is gyakorlatilag máról holnapra, a hazai vállalatok védelme nélkül liberalizálták a külkereskedelmet és az árakat, leépítették a támogatásokat, aminek vége a vállalati szféra összeomlása lett.

Bemutattuk, hogy a rendszerváltásban valamilyen formában részt vevő politikai erők között voltak olyanok, amelyek egészen más koncepciót – egy fokozatos gazdasági átmenetet – vázoltak fel, sőt a választásokat megnyerő MDF-nek is ez volt az eredeti koncepciója. Hogy a rendszerváltás mégsem ezen elvek mentén történt, annak az volt az oka, hogy az úgynevezett reformközgazdászoknak – pénzügyi lobbinak – akkora volt a súlya, hogy az általuk képviselt politikai nyomásnak az MDF sem tudott ellenállni. Az MDF-kormány bukása és az MSZP-SZDSZ koalíció hatalomra kerülése után teljes erejével kibontakozott a liberális koncepció, amely többek között a Bokros-csomagban, a privatizáció felgyorsításában – ezen belül stratégiai vállalatok (energetika) eladásában – nyilvánult meg. Minden fordulóponton lett volna jobb választás, léteztek a különböző elképzelések. Hogy azok mégsem jutottak érvényre, annak többek között oka volt a radikális reformokat – és ezzel egyben saját befolyásuk kiterjesztését – követelők szervezettsége, sokkal nagyobb politikai befolyása (a szak- és napisajtó teljesen a kezükben volt), amely jóval felülmúlta a talán számbeli többségben is lévő alternatív elgondolásokat képviselőkét.

[25] Erdős Tibor: *A magyar gazdaság és a gazdaságpolitika fejlődése az 1968–1986 közötti időszakban. Következtetések a hosszú távú tervezés számára*. Kézirat, 1987. szeptember.

archivum.retorki.hu/folyoirat